

Hermann Róbert

A NEMZETI DAL MÍTOSZAI

A *Nemzeti dal* alighanem a magyar költészet legismertebb politikai verse, talán csak a *Himnusz* és a *Szózat* versenyezhet vele. Nem véletlen, hogy ehhez a költeményhez kapcsolódik a magyar történelem egyik legmakacsabb, kiirthatatlan mítosza is, ti. az, hogy Petőfi 1848. március 15-én a Nemzeti Múzeum lépcsőjéről mondta el a forradalom jelképévé vált költeményt.

Hol nem szavalta Petőfi a Nemzeti dalt?

A Múzeum lépcsőjének oldalfalán ma is ott látható az 1900. március 15-én felállított emléktábla: „A magyar ifjúság állította e táblát az ifjú magyarság lánglelkű énekesének és dicsőségének PETŐFI SÁNDORNAK, ki 1848. március 15-dikén délután a magyar szabadságnak első szabad dalát e helyről szavalta el.”

Ezt az állítást a történeti-irodalomtörténeti kutatás több mint száz éven át nem vonta kétségbe. 1957-ben a kiváló művelődéstörténész, Várkonyi Nándor *Rostra* címmel írt egy tanulmányt,¹ amelyben nemcsak azt bizonyította be, hogy Petőfi a Nemzeti Múzeum lépcsőjén 1848. március 15-én nem szavalta el a *Nemzeti dalt*, hanem részletekbe menően feltárta a mítosz keletkezésének történetét is. Fő érve az eredeti verskéziratban olvasható Petőfi-feljegyzés: „E költemény buzdította március 15-kén a pesti ifjúságot. Elszavaltam először az ifjak kávéházában, azután az orvosi egyetemen, azután a Szeminárium terén (most már 15-dik martius tere), végre nyomda előtt, melyet erőszakosan elfoglaltunk a Hatvani utcában (most Szabadsajtó utca). A szabaddá lett sajtó alól ez a költemény került ki legelőször.”² Tudjuk, hogy a két közterület átnevezésére két nappal a forradalmat követően, március 17-én került sor – tehát a költő vagy elfelejtette, hogy két nappal korábban

1 VÁRKONYI Nándor, *Rostra* = Uő., *Magyar katonaköltők – Az üstökös csóvjája – Dunántúl. Összegyűjtött tanulmányok*, I., szerk. MEZEY Katalin, Széphalom, Budapest, 2006, 277–292.

2 PETŐFI Sándor *Költeményei. 1848–1849*, III., s. a. r. VARJAS Béla, Akadémiai, Budapest, 1951 (Petőfi Sándor összes művei, 3), 37–38, 330–331. (a továbbiakban PÖM III. – H. R.)

10 000 ember előtt szavalt, vagy pedig nem mondta el a Múzeumnál a verset.

A legenda elterjedéséhez valószínűleg az a grafika is hozzájárulhatott, amely a Vahot Imre által szerkesztett Pesti Divatlap 1848. április 22-i számának mellékletében jelent meg. Ez a Kálózdi János által megzenésített *Nemzeti dal* kottáját tartalmazta, a kotta címlapján az oldalpárkányon szavaló, vagyis beszédet mondó Petőfi ábrázolásával. Ehhez a szerkesztő a következő megjegyzést fűzte: „E hangjegyeket igen érdekessé teszi a czimlap is, melly a muzeum terén tartatni szokott népgyűléseket igen híven tünteti fel.”³ A kommentár sem állítja azonban, hogy a kép a március 15-i népgyűlést ábrázolná. Nem is igen tehetne volna, ugyanis, mint tudjuk, március 15-én a „szakadó eső dacára” gyűlt össze vagy 10 000 ember a Múzeumnál, márpedig a képen esőnek nyomma sincs, sehol sem látszik egyetlen kinyitott esernyő sem. Azt viszont tudjuk, hogy Petőfi a március 15-ét követő közel két hónapban, egészen május 12-ig többször is mondott beszédet a Múzeumnál tartott nagygyűléseken, azaz maga a jelenet lehetett hiteles, még ha nem is március 15-éhez kötődően.

Várkonyi Nándor végignézte a korabeli sajtótudósításokat, az 1848 tavaszán megjelent kortársi összefoglalókat, a pesti forradalomról fennmaradt levél- és naplótudósításokat – egyikükben sem lelte nyomát a költő szavalatának. Azonban végigolvasta a kortársak utóbb megjelent visszaemlékezéseit, s ekkor vált számára nyilvánvalóvá, hogy a történet először Vahot Imre 1881-ben napvilágot látott visszaemlékezéseiben jelent meg – csakhogy Vahotról tudjuk, hogy március 15-én otthon üldögélt, azaz nem volt szemtanúja az eseményeknek. A történet innen került át Gracza György 1894-ben megjelent nagyméretű összefoglaló munkájába, s az ötvenedik évfordulón, 1898-ban már Jókai Mór is megörökítette – noha korábbi visszaemlékezéseiben még ő maga sem tudott róla. Aztán jött az 1900. március 15-i emléktábla-avatás, s innentől kezdve nem volt megállás.

A Várkonyi tanulmányának megjelenése óta eltelt több mint hat évtizedben összesen egy olyan korabeli forrás került elő, ami határozottan szól Petőfi szavalatáról. Ez Szőnyi Pálnak, Tisza Kálmán nevelőjének Pestről 1848. március 16-án írott levele, amelynek vonatkozó részét Varga János publikálta. Eszerint „Délután a Nemzeti Múzeum udvarára gyűlt össze a nagyobb néptömeg, hol Petőfi elmondá érintett dalát,

3 Pesti Divatlap 1848. április 22., 19. sz., 518.

a dal és a petíció már kinyomott példányait osztogatták...”⁴ Szőnyi azonban nem szól Petőfi többi, más forrásokban megörökített szavaltáról, noha a levél többi részéből kiderül, hogy ott volt a délelőtti helyszíneken is. Mindenesetre a kutatók többsége ma is inkább amellett foglal állást, hogy Petőfi március 15-én nem mondta el a *Nemzeti dalt* a Nemzeti Múzeumnál – sőt, nagy valószínűséggel a Múzeumnál senki sem szavalt.

A Múzeum ugyanis csak afféle gyülekezőpont és „átszálló állomás” volt a délelőtti események legfontosabb helyszíne, a Landerer és Heckenast nyomda, valamint a Múzeumnál összegyűlt tömeg közvetlen úti célja, a pesti Városháza között. Olyannyira így volt, hogy a kortársi beszámolók egy részéből maga a Múzeum előtti nagygyűlés is kimaradt – miután ott semmi lényeges nem történt, nem is írtak róla. A Múzeum szerepe később értékelődött fel, többek között azért, mert ezt követően tucatnyi népgyűlés helyszíne volt, májusban itt kezdődött meg a honvédtoborzás, júliustól itt ülésezett a népképviselői országgyűlés felsőháza – azaz számos fontos eseménynek adott helyet.

Ám e felértékelődésnek volt egy másik, emlékeztetőtörténeti oka is: 1848. március 15. emblematiszta pesti helyszínei közül gyakorlatilag ez az egyetlen, amely eredeti formájában és funkciójában túlélte az elmúlt 170 évet. A Pilvax kávéházat lebontották, nevét viselő utódja nem is az eredeti helyén áll. Az Erzsébet híd építése következtében eltűnt a pesti Városháza klasszicista épülete, 1913-ban pedig a Nemzeti Színházat is lebontották. A Landerer és Heckenast nyomda „csupán” elveszítette eredeti funkcióját – hosszú ideig pedig már azért kellett imádkoznunk, hogy a 175. évfordulóra össze ne dőljön. A Nemzeti Múzeum viszont eredeti szépségében dacol az idővel, s mindmáig a március 15-i ünnepek legfontosabb fővárosi helyszíne. Nem csoda hát, hogy olyan nehéz elfogad(tat)ni: Petőfi itt bizony nem mondta el a *Nemzeti dalt*.

„*Rajta magyar*”-ból „*Talpra, magyar*”, avagy,
hány kézírata volt a Nemzeti dalnak?

A *Nemzeti dallal* kapcsolatban azonban nem ez az egyetlen olyan mítosz, amely elterjedt. Ha beütjük egy internetes keresőbe azt, hogy „Nemzeti dal”, elég nagy valószínűséggel ütközünk bele abba a mon-

4 VARGA JÁNOS, *Szemtanúk 1848 márciusáról*, Valóság 15. (1972/7.), 54.

dába, hogy a vers első sora eredetileg nem „Talpra magyar”, hanem „Rajta magyar” volt, s Petőfi azt egy Szikra Ferenc nevű jurátus javaslatára írta volna át. Minden információk és titkok tudója, a „szent” Wikipédia is így ír: „Petőfi a verset 1848. március 13-án, két nappal a forradalom kitörése előtt írta. A vers kezdő sora a hagyomány szerint Szikra Ferenc hatására megváltozott: amikor Szikra meglátta az eredeti kezdő sort (*Rajta magyar, hí a hazá!*) azt a megjegyzést tette Petőfinek, hogy: »Barátom, előbb talpra kell állítani a magyart, azután rajta!«. Petőfi megfogadta a tanácsot és átírta a sort.”⁵

A történet ősforrása Gaál Ernő évtizedekkel későbbi (szóbeli) visszaemlékezése. Thallóczy Lajos a Vasvári Pálról szóló életrajzában ennek alapján írta meg 1882-ben, hogy amikor március 14-én éjfél tájt Petőfi a Pilvax melléktermében írta *Talpra magyarját*, amelynek először a *Rajta magyar* címet adta, odament hozzá Szikra Ferenc, „a forradalom mindig képletekben beszélő prófétája, különben genialis ifjú”, s amint megpillantotta a címet, odaszólt a költőnek: „Barátom, előbb talpra kell állítani a magyart, azután rajta.”⁶ A történet – lábjegyzetként – bekerült Ferenczi Zoltán 1896-ban megjelent Petőfi-életrajzába, úgy, hogy közben a főszövegben szerepelt Petőfi verziója is arról, hogy míg ő az egyik asztalnál a *Nemzeti dal*t írta, azalatt Szendrey Júlia nemzeti-szín főkötőt varrt magának a másiknál.⁷

A történetet – egész kis párbeszédet kerekítve köré – átvette Gracza György 1894-ben megjelent műve is. Eszerint Petőfi még meg is köszönte a jó tanácsot Szikrának, akit Gracza Petőfi barátjának nevez: „Igazad van. A verset még az éjjel útmutatásod szerint kikorrigálom.”⁸ Ezt a történetet vette át szinte szó szerint Graczatól Kéry Gyula 1899-ben megjelent műve, amelyben Szikra már Petőfi jó barátjaként szerepel.⁹ Bekerült a történet Supka Géza 1948-ban, a centenáriumra megjelent népszerű összefoglalójába is.¹⁰

Thallóczy kötetének a *Nemzeti dal* kezdő sorának korrigálására vonatkozó részét Hatvany Lajos is felvette nagyszabású Petőfi-forrás-

5 https://hu.wikipedia.org/wiki/Nemzeti_dal (letöltés ideje 2021. szeptember 13.).

6 THALLÓCZY Lajos, *Vasvári Pál s a pesti egyetemi ifjúság*, Rudnyánszky Könyvnyomdája, Budapest, 1888, 63.

7 FERENCZI Zoltán, *Petőfi életrajza*, III., Franklin, Budapest, 1896, 194.

8 GRACZA György, *Az 1848-49-iki magyar szabadságharc története*, I., Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai), Budapest, 1894, 34-35.

9 KÉRY Gyula, *A magyar szabadságharc története napi-krónikákban* (1848), Franklin, Budapest, 1899, 149.

10 SUPKA Géza, *1848-1849 = Uő.*, *Nemzet és Emlékezet*, szerk. JUHÁSZ István, Magvető, Budapest, 1985², 68. (A kötet első kiadása 1948-ban jelent meg.)

gyűjteményébe. A vonatkozó részhez írott „Summálás”-ban egész pszichológiai fejtegetést csatolt a történethez, mondván, hogy amikor Petőfi a „Rajta magyar”-t „Talpra magyar”-ra cserélte, „a maga művészi lelkiismeretének engedelmeskedett”. Szerinte Petőfi „azért fogadta el a tanácsot, mert a *Talprát* gyűjtőbbnak, tehát az agitáció céljaira megfelelőbbnek érezte, mint a *Rajtát*”.¹¹

A derék Szikra Ferencnek egyébként ez volt (lett volna) az egyetlen nevezetes cselekedete egész életében, ha valóban megtörténik. A „genialis ifjú” nevét hiába keressük Szinnyi József és Gulyás Pál írói lexikonjaiban, s nem találkozunk vele a forrásokban, nincs nyoma a Petőfi-adattár három kötetében vagy a Petőfi-levelezésben sem. Viszont említi őt a március 15-i események egyik résztvevője, a későbbi honvédtiszt, Hamary Dániel egy kései visszaemlékezése, ám keresztnév nélkül.¹² Bona Gábor honvédtiszt életrajzai között is szerepel egy 1824. február 23-án Komáromban született, református vallású, nőtlen Szikra Ferenc, aki a szabadságharc előtt uradalmi számvevő volt, de az adatok alapján nem egyértelmű, hogy azonos-e a mi Szikránkkal.¹³ Az azonosságot támasztja alá Jókai Mór egy kései visszaemlékezése: „Komáromban elsőnek ült előttem Szikra Ferkó. (A szabadságharcban elveszett).”¹⁴

A történet azonban több sebből is vérzik. Magától Petőfitől tudjuk, hogy ő maga nem volt ott március 14-én este a Pilvax kávéházban, legalábbis a vonatkozó naplójegyzete így értelmezhető, annál is inkább, mert a korabeli források is ezt erősítik meg. „Én nem voltam jelen az ellenzéki kör gyűlésén. [Ti. a március 14-i gyűlésen, amely arról döntött, hogy a 12 pontot petícióképpen terjesztik fel az uralkodóhoz – H. R.] Akkor este Jókai mondta el eredményét vagyis eredménytelenségét nagy keserűséggel és teljes levertséggel. Hallatára magam is

11 HATVANY Lajos, *Így élt Petőfi*, II., s. a. r. Kiss József, Akadémiai, Budapest, 1967², 240, 256.

12 MOHOS Márta, *Hamary Dániel = A márciusi ifjak nemzedéke. „Nem küzdünk mi sem dicsőség-, sem díjért”*, szerk. KÖRMÖCZI Katalin, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 2000, 363.

13 1849. máj. 1-től gyakornok volt a Honvéd Tüzér Számvevő Hivatalánál Nagyváradon. Május 11-én (1.) számvevő hadnaggyá nevezték ki az alakuló 93. honvédszázalóhoz. Nem vonult be, ezért július 22-én törölték a létszámból. BONA Gábor, *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban*, III., P-Zs. Heraldika, Budapest, 1999, 273. Lásd még: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/hadnagyok-es-fohadnagyok-az-184849-evi-szabadsagharcban-2/sz-1CF9/szikra-ferenc-1E61/>

14 JÓKAI MÓR, *Az én iskolatársaim = Uő., Az én életem regénye*, Révai testvérek, Budapest, 1912 (JÓKAI MÓR hátrahagyott művei, 5), 157.

elkeseredtem, de el nem csüggedtem.”¹⁵ Jókai azonban nyilván nem a Pilvaxban mondta el a történeteket, hanem Petőfikkal közös lakásukon, az esti órákban.

Másrészt szintén magától Petőfitől tudjuk, hogy a *Nemzeti dalt* még március 13-án, otthon írta – azaz Szikra legfeljebb akkor szólhatott volna bele a versírásba, ha éppen Petőfikkéknél vendégeskedik –, Gaál Ernő visszaemlékezése, s ennek nyomán Thallóczy kötete viszont határozottan a Pilvaxot nevezi meg helyszíneként. „A nemzeti dalt két nappal előbb, március 13-kán írtam, azon lakomára, melyet az ifjúság március 19-kén akart adni, mely azonban az eddigi események következtében szükségtelenné válván, elmarad. Míg én az egyik asztalnál a nemzeti dalt írtam, feleségem a másik asztalnál nemzeti fejkötőt varrt magának.”¹⁶ (Petőfi ugyan nem adja meg a helyszínt, de nem valószínű, hogy március 13-án a feleségével a Pilvaxban két külön asztalnál ültek volna.)

Végezetül ellene mondanak a történetnek maguk a fennmaradt verskéziratok is. A *Nemzeti dal*nak jelenleg két kézírata ismert – az egyik egy fogalmazati, a másik egy tisztázati példány. A fogalmazati példányon – amelyet egyébként fényképmásolatban már a 19-20. század fordulóján többször publikáltak¹⁷ – jól látszik, hogy a költemény első sora eredetileg így szólt: „Talpra, magyar, most vagy soha!” A „most vagy soha” részt Petőfi törölte, s fölé írta: „hí a haza”.¹⁸

No már most, ha a Szikra beavatkozásával kapcsolatos legenda igaz lenne, akkor kellett volna lennie egy olyan változatnak, amely a „Rajta, magyar, most vagy soha” – sorral kezdődik, azaz a jelenleg ismert fogalmazvány mellett lett volna egy nulladik változat ezzel a szöveggel. Ez azonban, amint a fenti adatokból is kitűnik, legkevésbé sem valószínű.

A szakirodalom – mint a fentiekben láttuk – némileg ambivalens módon állt a kérdéshez. Ugyanakkor a mértékadó Petőfi-életrajzok többsége átsiklott a történet felett. Fekete Sándor, aki a legrészletesebben foglalkozik a március 14-i eseményekkel kapcsolatos vissza-

15 PETŐFI Sándor *Vegyes művei. Útirajzok, naplójegyzetek, hírlapi cikkek és egyéb prózai írások*, s. a. r. V. NYILASSY Vilma – KISS József, Akadémiai, Budapest, 1956 (Petőfi Sándor *Összes Művei*, 5), 80. [A továbbiakban PÖM V. – H. R.]

16 PÖM V. 81.

17 *Petőfi-Album*, szerk. BARTÓK Lajos – ENDRŐDI Sándor – SZANA Tamás, Athenaeum, Budapest, 1898, Melléklet a 154–155. oldalak között; *Petőfi-Album. Adatok, okmányok és képek Petőfi Sándor diadalútjáról*. A „Pesti Napló” előfizetőinek készült kiadás, [h. n.], Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája, évszám nélkül, [Budapest, 1907.] 53.

18 PÖM III. 37–38, 330–331. A kritikai kiadás jegyzetanyaga a javított kéziratot Petőfi „hevenyészett másolata”-ként nevezi meg, mint „amelyről a röplapot szedték”.

emlékezések ellentmondásaival, szintén nem foglalkozott a Szikra-féle legendával.¹⁹ Félig-meddig indirekt módon cáfolta Varga János a jobbágyfelszabadítás kivívásáról szóló monográfiája egyik jegyzetében, mondván, hogy Petőfi március 14-én nem volt ott a Pilvaxban.²⁰ Ugyanígy legendának minősítette Katona Tamás a *Hol sírjaink dormorulnak...* című televíziós műsorban, amelynek szöveggönyve azóta nyomtatásban is napvilágot látott.²¹ Ennek ellenére mindmáig folyamatosan előkerül, holott Petőfi tanúságtétele és maguk a fennmaradt kéziratváltozatok is egyértelműen cáfolják.

A versszakokra vágott kézirat

Van tehát két kéziratunk, amelyek egyikét a kritikai kiadás „hevenyészett másolat”-ként aposztrofálja, mint amiről 1848. március 15-én a Landerer és Heckenast nyomdában a röplapot szedték, s van egy másik kéziratunk, amelyen nincs javítás, viszont Petőfi csillaggal jelezve, egy – utóbb kitörölt – megjegyzést illesztett a címhez:

E költemény buzdította márczius 15kén a pesti ifjúságot. Elszavaltam először az ifjak kávéházában, azután az orvosi egyetemben, azután a seminarium terén (most már 15dik márczius tere), végre (! F. S.) a nyomda előtt, melyet erőszakosan elfoglaltunk a hatvani utcában (most szabad sajtó utca). A szabaddá lett sajtó alól ez a költemény került ki legelőször.²²

A költemény kinyomtatásához kapcsolódik egy következő, erősen legendai elem, ti. hogy Petőfi otthon hagyta volna a kéziratot, így emlékezetből leírva kellett átadnia a szöveget a szedőknek.

Maga Petőfi így írja le az eseményeket:

Landerer nyomdája legközelebb volt hozzánk, oda mentünk. Jókait, Vasvárit, Vidácsot és engem neveztek kiküldötteknek, hogy

- 19 FEKETE Sándor, *Petőfi forradalma. Egy magyar história lírával és polémiával*, Magánkiadás, Budapest, 1998, 56–61.
- 20 VARGA János, *A „Dicsőséges nagyurak” és a pesti forradalom = Petőfi és kora*, szerk. LUKÁCSY Sándor – VARGA János, Akadémiai, Budapest, 1970, 370, 14. jz.; VARGA János, *A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban*, Akadémiai, Budapest, 1971, 96.
- 21 KATONA Tamás – RÁDAY Mihály, *Az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc emlékhelyei. I., Események és helyszínek*, szerk. CSORBA László, Corvina, Budapest, 2013, 21.
- 22 PÓM III., 330.

a sajtót lefoglaljuk. Mi megtettük azt a nép nevében s a tizenkét pontot és a nemzeti dalt rögtön nyomni kezdték. Ezalatt kinn lelkesítő beszédeket tartottak Egresi Gábor, Degré, Vasvári, Jókai stb. Délfelé elkészültek a nyomtatványok s ezrenként osztattak szét a nép között, mely azokat részeg örömmel kapkodta.²³

Petőfi tehát meglehetősen rövidséggel mondja el a nyomdában történeteket, s a többi szemtanú sem mond ennél sokkal többet. 1896-ban azonban a Vasárnapi Ujság hasábjain Ács Mihály egy hosszabb írást közölt a nyomdában történekről.

OLYANOKTÓL HALLOTTAM, akik az emlékezetes márcziusi napon már élemedett emberek voltak, s a Landerer és Heckenast-féle nyomdában évek óta működtek. (...) Lehet, hogy azoknak van igazuk, a kik a részletekben eltérnek az én öreg szedőimtől; bár akkor, mikor ezek előttem elbeszélték – hét-nyolcz évvel az esemény után –: az egyes mozzanatok még ő náluk is friss emlékezetben lehettek.²⁴

Ács szerint:

Landerer a mozgalmat intéző ifjakkal, ha egyéb úton nem, a nála megjelenő „Életképek” útján, mint e vállalat szerkesztőivel és dolgozó társaival, évek óta szorosabb viszonyban állott, s így nem lehetetlen, hogy a történendőkre nézve előleges értesítést is kapott tőlük [...] előtte való este összes munkásainak lelkére kötötte, hogy a zavaros idők mellett is reggel mindannyian helyükön legyenek, mert minden egyesre szükség lehet; s a mi az akkori nyomdai állapotoknál lényeges dolog volt, már előre nagy mennyiségű papírt is áztattak. Reggeli nyolcz órakor csakugyan mindenki helyén volt, s az idő tíz óráig feszült várakozásban telt el. Ekkor azután, számos nemzeti színű zászlótól tarkítva, mint egy zúgó ár, közeledett az utcán a tömeg. Landerer a személyzetének élén a nyomda bejáratánál állott, mikor Jókai, Petőfi, Vasvári, s a többi márcziusi ifjak magyar díszruhában, nemzeti színű vállszalaggal, oldalukon több-

23 PÖM V., 82.

24 Ács Mihály, *Öreg nyomdászok a sajtószabadság első termékeiről*, Vasárnapi Ujság 43. 1896/11., 161.

nyire széles kardot viselve, a tömegből kiváltak, a nyomdába beléptek. [...] Mikor előadták kívánságukat, hogy a 12 pontot s a Nemzeti dalt, a „Talpra magyar”-t előleges censura nélkül akarják ki-nyomatni: *Landerer* inkább színleg, mint komolyan, figyelmeztette őket az ezzel járó felelősségre; de az ifjak azon kijelentésére, hogy minden felelősséget magukra vállalnak, minden látszólagos nehézség elenyészett. A 12 pont kéziratát négy részre osztották, a „Talpra magyar”-t pedig, hogy a szedés gyorsabban menjen, Petőfi úgy diktálta az illető szedőnek. [...] Bizony a szedést a nyomdának öt rendes szedője, minden esetre a rendkívüli helyzetből kifolyólag, nem a rendes, gépies módon végezte, s a folytonosan behallatszó éljenzés közben először a „Talpra magyar” formája került a sajtóba, melynek első példányait riadó örömmel fogadta a tömeg. Azon nyomdászok közül, a kik a szabad sajtó első termékének előállításánál tényleg közreműködtek, tudtommal csak kettő van még életben. Az egyik *Giersch* Lajos, ki előregedvén, jelenleg a nyomdászegylet segélyén nyugalomban van; a másik *Prohászka* József, akkor még csak tanuló, most pedig a Franklin-nyomdának legidősebb szedője, ki a „Talpra magyar” nyomásánál egy ideig mint festék-főladó szerepelt.²⁵

Ács szövege szerint ő maga 7-8 évvel az eseményeket követően, tehát 1855–1856-ban hallotta a történeteket az öreg nyomdászoktól. Így volt-e vagy sem, nem tudni; mindenesetre az évszám önmagában magyarázatot ad arra, hogy miért nem hozta akkor mindjárt nyilvánosságra a nyomdászoktól hallottakat. Ács 1841-ben született, s 15 évesen állt be nyomdai betűszedőnek, azaz 1856-ban minden további nélkül hallhatta a történetet.²⁶ Az eltérő hangsúlyok mellett van egy olyan elem az elbeszélésben, ami a korábbi szemtanúi beszámolókból semmilyen módon nem szerepel: az, hogy Petőfi a munka meggyorsítása érdekében maga diktálta a szedőnek a verset. A szöveg arra már nem tér ki, hogy Petőfi *fejből* mondta a szöveget, vagy *a nála lévő kéziratból* diktált.

Négy évvel később, 1900-ban jelent meg Firtinger Károlynak a magyarországi könyvnyomtatás közelmúltjáról szóló műve. Ebben március 15. eseményeiről szólva leközölte Ács cikkét a nyomdászok visszaemlékezéséről, majd így folytatta:

25 *Uo.*, 161–162.

26 SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*. I., *Aachs–Bzenszky*. Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala, Budapest, 1891, 51–52.

Hogy e képet kikerekítsem, s a legcsekélyebbnek látszó momentumra a valóság lehetőleg kiderüljön, ennek az újabb történetünkben oly nevezetes fordulópontot képező eseménynek még életben lévő négy szemtanujához, *Giersch Lajos*, *Malatin Antal*, *Probászka József* és *Träger Endre* szaktársaimhoz fordultam írásbeli vagy szóbeli felvilágosításokért. Ők négyen erre a legkompetensebbek, mint-hogy ők akkor márczius 15-én tevékenyen részt vettek a magyar sajtó első szabad termékeinek előállításában. A legnagyobb szivességgel velem közlöttek után a fent vázolt képet a következőkkel egészíthetem ki.

Körülbelül tíz óraker érkezett a tüntető néptömeg az egyetem felől a nyomda elé, a hova az ifjúság vezérei azonnal bementek, kísérve jurátusok és sok más egyetemi hallgató által. Miután néhány perczig Landerer irodájában zárt ajtó mögött előadták jövetelök célját, Landerer azt az utasítást adta Träger művezetőnek, hogy Petőfi és társai kívánságának a 12 pont és a *Nemzeti dal* kinyomatása iránt tegyen haladék nélkül eleget. Erre Petőfi odaült Träger asztalához és írni kezdte *Talpra magyar!* című költeményét; Vidacs János, mások szerint Irinyi József ezalatt odalépett az egyik vasajtóhoz s kezét arra rátéve, e szavakat mondá: „Ezt a sajtót a nép nevében ezennel lefoglaljuk, követelve kézirataink kinyomatását!”, a mely kinyilatkoztatást a jelenvoltak nagy tetszéssel fogadták.

Träger eközben magához véve a 12 pontnak már megírott magyar és német szövegét, intézkedett annak kiszedetése iránt, a mi rögtön meg is történt. A magyar szöveget *Potemkin Alfonz*, *Malatin Antal* és *Neumann Lajos* szedték ki hamarosan, míg a németet *Giersch Lajos* és *Weiss János* állították elő.

Ezzel egyidejűleg készült a *Nemzeti dal* szedése is. Mikor Petőfi megírta az első versszakot, a türelmetlen Vasvári azt rögtön ollóval levágta s odavitte Malatinnak, kit mint az Életképek szedőjét jól ismert. Hasonló módon tett Träger a többi versszakokkal, másnak-másnak adva szedői közül mindegyiket; az utolsó versszak egy *Kohn József* nevű szedőnek jutott, kihez aztán Petőfi oda állott és izgatottságában még diktálta is a kéziratot. Ennek megtörténtével később még egy második szedést csináltak a *Talpra magyarból*. Mikor kész volt az első szedés, beemelték a költeményt a Dingler-sajtón, melyen *Demant András* mint nyomó és *Probászka József* mint festékfeladó fiú dolgozott; a tizenkét pont kinyomatását pedig a Columbian-sajtón *Golditz Vilmos* nyomó végezte. Félitzenkettő

lehetett, midőn Petőfi forradalmi dalának legelső példányát [...] még azon nedvesen kikapta a nyomó kezéből s azt magasan meglobogtatva, az utcára sietett, hogy bemutassa a népnek.²⁷

Ha egy üzlet beindul... Hat év múlva előkerült egy újabb nyomdász-szemtanú, a stuttgarti születésű Christian Glutsch, aki 1848-ban gépmester volt a Landerer és Heckenast nyomdában. Szerinte amikor a tömeg megérkezett a nyomdához, vagy tízen bejöttek magába a nyomdába, élen Petőfivel, de köztük volt Vasvári, Jókai és Irányi Dániel is. (Irányi maga írja, hogy már a nyomtatás megkezdése és az első példányok szétosztása után érkezett meg a nyomdához.) Petőfi egy kéziratot tartott a kezében, s németül odaszólt Glutschnak:

„Nyomtattassa ki ezt!” Glutsch visszakérdezett: „Mi lesz az, Petőfi Úr?” „Egy plakát!” Ez volt a 12 pont. Glutsch erre megjegyezte, hogy előbb ki kell szedni a szöveget. „Hát szedesse ki. Azonban nagy betűkkel!” Glutsch szerint mialatt a 12 pontot szedték, „azt mondta Petőfi úr, hogy még valamit kell kinyomatnunk: egy verset. Kértem a kézírást, de azt mondta, nincs nála, majd mindgyárt leírja. Azután odatámaszkodott egy szedőszekrényhez, és elkezdett írni. Nem is gondolkozott, mert könyv nélkül tudta az egészet. Ahogy egy strófát leírt, mingyárt egy szedő vette át a kézírást, Petőfi pedig egy másik kutyanyelven írta tovább a Talpra magyart...²⁸

Firtinger négy személy tanúbizonyságára hivatkozik, ellentétben Áccsal, aki csak általában szól a munkában részt vett nyomdászokról. Ács, mint láttuk, azt írja, hogy Petőfi úgy diktálta az egyik szedőnek a költeményt; Firtinger szerint Petőfi az asztalhoz ülve írta le a verset, amelyet aztán versszakonként előbb Vasvári, majd Träger Endre vitt oda különböző szedőkhöz, végül az utolsó versszakot maga Petőfi diktálta le egy Kohn József nevű szedőnek.

A három történet nem egészen fedi egymást, azaz hogyha Ács verziója pontos, akkor Firtingeré és Kálnokié nem az; mert ha Petőfi az egész verset diktálta, akkor nyilván nem ült le Träger asztalához

27 FIRTINGER Károly, *Ötven esztendő a magyarországi könyvnyomtatás közelmúltjából*, Nyomdászok Szakköre, Budapest, 1900, 69–70.

28 KÁLNOKI Izidor, *Akik a történelem mellett állanak*. Az Ujság 1906. március 15., 73. sz., 1–2. Kivonatossan közli HATVANY, *Így élt Petőfi*, 279–280.

leírni. Ugyanakkor Firtinger változatába beleérthető Ács verziója is, hiszen Ács azt írja, hogy Petőfi maga diktálta le a verset az egyik szedőnek, míg Firtinger szerint csak az utolsó versszakkal tett így. Kálnoki–Glutsch verziója Firtingerét viszi tovább, bár itt a költő már külön kutyanyelvekre írja le versszakonként a verset, s egyetlen strófát sem diktál. Firtingernél Petőfi Träger asztalához ülve, Kálnoki–Glutschnál pedig a szedőszekrényhez támaszkodva írja le a verset. Ha Firtinger verziója igaz, lett volna egy versszakokra vágott kézirat is a költeményből, az utolsó versszak nélkül; ha Glutsché, akkor egy versszakokra vágott teljes kézirat (à la Rejtő Jenő...)

A korabeli sajtótudósítások, illetve a kortársi összefoglalók nemigen foglalkoznak a nyomdában törtétekkel, s a résztvevők későbbi visszaemlékezései sem túl informatívak. Vajda János 1868-ban ennyivel intézte el a történeteket: „Következett a Landerer és Heckenast-féle nyomda előtti jelenet, a hatvani utca azon háza előtt, hol most a Kammon kávéház van. Petőfi verse és a 12 pont itt, cenzura nélkül, rögtön ki lett szedve, nyomva, mialatt az utcán izgató szónoklatok tartottak számosak által. A nyomtatványok aztán szétesztattak.”²⁹

Jókai 1872-ben a következőket írja: „A nyomtatógépet mindjárt legelső ragadta meg Irinyi, a második nyomást Petőfi, a harmadikat én tettem vele, hogy ha a merénylet szerencsétlenül üt ki, minket érjen a csapás, ne az ártatlan nyomdai személyzetet. Így lett kinyomtatva Magyarországon a szabad sajtónak legelső terméke. Így született meg a sajtószabadság, ifjú pályautódim!”³⁰ Ennek a verzióknak azonban semmi nyoma nincs – 1848-ban, amikor az Életképek hasábjain megírta a beszámolóját a történekről, még maga Jókai sem tudott e hősies gesztusról.

Valamivel részletesebb Degré Alajos 1883-ban megjelent beszámolója:

A Hatvani utcában, hol most a gróf Pálffy-féle ház áll, s földszinti kávéház helyiség létezik, volt a Landerer nyomdája. Ide betértünk. Künn a sokaságnak Jókai és Vasváry felváltva lelkesítő beszédet tartott.

A közönség legnagyobb része kifeszített esernyővel hallgatta.

29 VAJDA János, *Egy honvéd naplójából* = VAJDA János *Összes művei*, IV., szerk. BARTA János – SERES József, Akadémiai, Budapest, 1972, 322.

30 JÓKAI Mór, *Az én kortársaim = Életemből*. Nemzeti kiadás XCVI., I., Révai Testvérek tulajdona, Budapest, 1898 (Jókai Mór *Összes Művei*), 190–191.

Mi azalatt a műhelyben azt a két kéziratot akartuk kinyomtatni. Landerer szárazan mondta:

– Lehetlen, nincs rajta az engedélyezés.

Összenéztünk, nem tudtuk, hogyan kell csinálni.

Landerer odasúgta:

– Foglaljanak le egy sajtót.

Irinyi József a nagy gépre rátette kezét e szókkal:

– „E sajtót a nép nevében lefoglaljuk.” Éles hangja bejárta a műhely minden zugát.

– Erőszaknak ellent nem állhatok; felelt Landerer.

Erre a munkások „éljen a nép!” kiáltásban törtek ki. Azonnal ott termettek a sajtó legügyesebb kezelői, átvették a kéziratokat, s lázas tevékenységgel a szedéshez láttak. Midőn az első kész példány kihullott a gépből, Petőfi felkapta s kirohant vele. Az ajtóból a lapot magasra tartva, kiáltá:

– Íme! a szabad sajtó legelső szülöttje.³¹

(Megjegyzendő, hogy Degré a nagy nap leírásából teljesen kifelejtí az egyetemi karokon tett „toborzó” körutat, nála már a Pilvax előtt óriási tömeg gyülekezik, s indul el a nyomda felé.)

A szövegben szó sincs a kézirat diktálásáról – Degré szerint „a sajtó legügyesebb kezelői” vették át a kéziratokat, ti. a *Nemzeti dalét* és a 12 pontét; s intézték a szedést és a nyomtatást. Apróság, de Nyáry Albert 1848-as összefoglalója szerint nem Irinyi, hanem Vidacs János foglalta le a sajtót a nép nevében. (Firtinger mindkét verziót ismerte és szerepeltette a kötetében.)³²

Kinek van igaza? Azaz lehetséges-e, hogy Petőfi elfelejtette volna magával vinni a *Nemzeti dal* kéziratát a nagy napra? Vagy „forradalmi elővigyázatból”, az esetleges kudarcra is készülve nem volt nála a kézirat, nehogy tárgyi bizonyítékul szolgáljon? Miután március 15-én, a nyomda lefoglalása előtt már háromszor elszavalta a verset, valóban tudhatta azt kívülről is, tehát diktálhatta is a szedőnek. Ugyanakkor, míg Ács verziójában nincsenek kételyre okot adó elemek, Firtingerében és Kálnoki–Glutschében vannak. Utóbbinál joggal vetődik fel a kérdés: miért Petőfi intézte volna a 12 pont nyomtatását is, amikor ott volt

31 DEGRÉ Alajos, *Visszaemlékezéseim*, szerk. UGRIN Aranka, Szépirodalmi, Budapest, 1983³, 179.

32 NYÁRY Albert, *A magyar forradalom napjai = Ez volt március 15-e. Kortársak írásai a forradalomról*, kiad. LUKÁCSY Sándor, Minerva, Budapest, 1989, 216.

rajta kívül még legalább 4-5 másik ifjú, köztük a 12 pont „szerzője, Irinyi János”? Miért egymást követően, s nem egymással párhuzamosan nyomtatták volna a 12 pontot és a *Nemzeti dalt*, amikor két gép is rendelkezésre állt?

A kutatónak az az érzése támad, hogy az idős nyomdászok és az ő kikérdezőik utólag, a szemtanúk többségének halála után próbáltak volna még valami keveset a maguk fejére is illeszteni a márciusi ifjak babérkoszorújából, egy sugarat lopni a Petőfi fejét körbevevő dicsfényből. Mintha az egész nyomdai személyzet a költő körül sürgött-forgott volna, aki magánál tartotta a 12 pont kéziratát, de otthon hagyta a *Nemzeti dalét*... A szakirodalmi munkák többsége figyelmen kívül hagyta a derék nyomdászok kései emlékeit, ugyanakkor a nagy nap legrészletesebb leírásába mindhárom bekerült.

Végezetül ott van a *Nemzeti dal* tisztázati példánya, Petőfi utólag áthúzott, de olvasható megjegyzésével. Nem lehetséges-e, hogy a költő ezt a példányt vitte magával március 15-én, s ennek alapján történt – akár Petőfi által diktálva, akár a szedőknek átadva – a kézirat kiszedése? Nem azért erre a példányra került-e a megjegyzés, mert ez volt az *az-az-napi alapszöveg* a maga *fizikai valójában* is? Hihető-e, hogy a nagy események elbeszélésében általában megbízhatatlan, de az apró dolgok megfigyelésében pontos Jókai és Degré figyelmét elkerülte volna a költő „szerencsétlenkedése” a hiányzó verskézirattal?

Nyilván e kérdéseket soha nem fogjuk tudni százszázalékos biztonsággal megválaszolni. Ugyanakkor az az eljárás is kockázatos, amikor valamennyi, eltérő időszakban lejegyzett forrásunk ellentmondásait figyelmen kívül hagyjuk, csak azért, hogy minél teljesebb és plasztikusabb képet fessünk egy eseményről. Még akkor is, ha sem irodalom-, sem köztörténeti szempontból nincs is igazi tétje annak, hogy 1848. március 15-én a délelőtti órákban a Landerer és Heckenast nyomdában Petőfinél ott volt-e a *Nemzeti dal* kézírata vagy sem; a hiányzó kéziratot ülve vagy állva írta-e le; a szedők diktálás vagy írott szöveg, esetleg diktálás és írott szöveg alapján nyomtatták-e ki a verset? Hiszen alapvetően mégiscsak a történelmet formáló költemény és annak szerzője számít...